

COORDENADES ESPACIOTEMPORALS EN LES RONDALLES

D'ENRIC VALOR

Jaume Albero Poveda

Tots som éssers humans, però el fet de ser
humà no es manifesta de manera abstrac-
ta, sinó de manera particular en éssers
humans vius en diferents climes i races.
Podem parlar de la capacitat humana del
llenguatge, però aquesta capacitat es mani-
festa en llengües concretes reals que parlen
els diferents pobles de la terra.

NGUGIWA THIONGO

L'espai és generador de mites. Els personatges de ficció s'engrandeixen quan la seua figura és representada en entorns que han captivat l'imaginari col·lectiu i tenen, per tant, un sentit simbòlic. L'espai esdevé, d'aquesta manera, una prolongació dels éssers que allí apareixen.

El temps en les rondalles valorianes segueix un esquema cíclic marcat pel cicle de les estacions de l'any. A l'igual que l'espai, el temps social, profà, no és lineal, i pot ser interromput per períodes en què esdevé sagrat o bé pot quedar congelat en espais paradisiacs.

Tots aquests aspectes relatius al cronotopo en les rondalles seran tractats en els diferents apartats que segueixen.

1. EL TRACTAMENT DEL TEMPS

En els seus contes Enric Valor es refereix a les dades prenent com a patró el curs de les estacions i les diferents festivitats religioses, més que no pas la freda exactitud de les xifres del calendari. En «Els guants de la felicitat» el narrador explica que a la Mare de Déu del Candler es va fer festa grossa a Penella, perquè en Carles de Mataplana es trobà ja amb forces i amb ganes d'eixir de les seues habitacions. En «Els tres plets de Pasqua Granada» la Mare de Déu del Candler marca el termini fixat per Joan «el ric» al seu germà a fi que li torne la vaca prestada. El mateix títol de la rondalla al·ludeix al judici que havia de celebrar-se en aquest dia de Pasqua Granada o Pasqua Segona, com se la coneix també. En aquesta

rondalla també es fa referència a la festa de la Puríssima per fer referència a una altra data del calendari. Igualment, en «L'albarder de Cocentaina» el narrador situa l'inici de l'acció narrativa «per sant Hipòlit» o en «El pollastre de festes» el dia que les campanes honoraven la beata Agnès, del Crist de la Sang i de la Divina Aurora. En «Don Joan de la Panarra» l'episodi de les mosques va tenir lloc el dia de la Mare de Déu del Carme.

De la mateixa manera que en l'espai de la rondalla algunes parts són sagrades o es troben sota la protecció de figures paganes com gegants i feres prediluvianes, el temps profà dels relats, el temps de tots els dies, és interromput per moments de temps sagrat, festiu. El caràcter cíclic de la concepció cristiana del temps queda reflectit en aquestes festes eclesiàstiques que repeteixen anualment els esdeveniments més importants de la vida de Jesús o dels sants. En temps passats l'església controlava el temps social i regulava els seus ritmes: prohibia treballar en dies festius; determinava la composició dels aliments que podien consumir-se en un o altre temps i castigava la violació del dejuni; prescrivia quan era permès l'acte sexual i quan era pecaminós. El cicle de l'any era el del calendari litúrgic. Amb l'ajuda de rèquiems i misses de difunts, l'església podia intercedir perquè disminuïssen els terminis dels turments que patien les ànimes en el món del més enllà, segons queda reflectit en la rondalla «Les animetes». D'aquesta manera controlava no solament el temps dels vius, sinó també el dels morts. El temps no pertanyia a l'individu, sinó que era propietat d'una força superior a ell (GURIÉVICH: 1990, 124, 133, 173, 174). En l'antiga societat tradicional els moments més importants en la vida de les persones són subratllats per una cerimònia religiosa: els batejos, les primeres comunions, els matrimonis, els enterraments. Potser per aquest control excessiu del temps que regia la vida dels nostres avantpassats les rondalles reflecteixen l'anhel popular de fer el temps extensible («El llenyater de Fortaleny», «El ferrer de Bèlgida»), de tornar-lo enrere («Les velletes de la penya Roja») o d'anul·lar-lo en uns mons paradisiacs («Esclafamuntanyes», «El gegant del romaní»), etc.

L'enteniment modern del paràmetre temps difereix del que tenien els nostres avantpassats. La industrialització ha obligat a mesurar-lo de manera molt precisa, però en les nostres rondalles les referències

temporals no són exactes. Així, abunden expressions com «El sol ja anava a la posta», «A la poca llum del capvespre», «aparegué com un bocí de lluna sobre la línia del negre i quasi invisible horitzó» o «es trobà, el sol post, venint-se-li'n una nit molt freda al damunt». En la civilització urbana, en canvi, l'home s'ha independitzat dels cicles naturals i és més necessari conèixer el moment precís del dia i de la nit. Així tenim que la novel·la *A la recherche du temps perdu* la ronda de les hores en el campar de Combray regula el ritme «d'una vasta i única jornada burgesa». Les nostres històries fan servir el calendari dels camperols, que reflecteix el canvi de les estacions de l'any i la successió de les tasques agrícoles. El temps que s'expressa en els relats valorians combina el moviment lineal (que fa avançar l'argument) i el cíclic. Els personatges continuen el cercle de l'existència natural i estan apegats orgànicament a la terra i els seus cicles. Quan fa bon temps inicien les seues expedicions¹ i la malaltia els sobrevé quan els hiverns són rigorosos.² En molts relats viuen a expenses de les collites. En la societat premoderna la tradició consagrava els actes que es repetien. Les persones repetien regularment els mateixos actes que havien realitzat els seus avantpassats. Per aquest motiu no es veien amb bons ulls els comportaments innovadors. Només se li conferia força moral al comportament tradicional. Les festes i les cerimònies religioses estableixen una relació directa amb el temps sagrat i encarnaven un

¹ Jaumet va sortir de Dénia un mes d'abril quan «florejava per tots els termes del Marquesat»; un dia de «sol primaveral» va sortir Esclafamuntanyes i els seus germans van eixir pel món a guanyar-se la vida; Brunilda va començar la seua peripècia en «època [...] bona, puix la gent hi anava atrafegada en les feines del camp»; Dalmau va iniciar la seua aventura «un dia magnífic del mes de maig»; Girau i Oriolina van fugir del castell del baronet de Soterroni en primavera, que l'embriagava «els juvenils sentits amb els seus perfums florals»; Teresa en «El castell d'entorn i no entorn» va sortir de la seua cabanya «una matinada dels darrers dies de maig»; Andreu va tornar a casa després del seu captiveri quan encara feia fresca a les nits; un dia de març va sortir Blai el Roig en direcció cap a Alcoi en «Els tres plets de Pasqua Granada»; la recerca de Margarida Blanca del seu estimat rei Astoret va començar un estiu; també Tonet va eixir en estiu per iniciar la seua aventura en «Home roig, gos pelut i pedra redona»; l'episodi de les mosques de «Don Joan de la Panarra», que suposa l'inici de la vida heroica del protagonista titular, es va iniciar igualment en estiu.

² És el cas, per exemple, del llenyater de Fortaleny i el ferrer de Bèlgida o els pares de Llucina en «El patge Saguntí».

model de comportament (GURIÉVICH: 1990, 118, 119). En la societat tradicional el temps marcava una solidaritat entre les generacions humanes que se succeïen i tornaven igual que les estacions de l'any. En les nostres rondalles el temps serveix també per a mesurar la longitud del camí recorregut pels herois. Només esporàdicament el narrador mesura l'espai en llegües.

L'absència de precisió en el càlcul del temps va associada a un gran interès per establir els fets del passat. Així, en «Don Joan de la Panarra» el narrador explica que l'heroi titular va complir els vint anys «en el de la pesta, en el d'aquella pesta terrible que fujetejà tota la Marina». En «Els guants de la felicitat» es fa referència a una famosa batalla guanyada als sarraïns. En la història del llenyater de Fortaleny un marc referencial del relat és el reconeixement que va fer l'emperador Constantí del cristianisme.

La nocturnitat és en els nostres relats un temps per a la realització de males accions. Per a la mentalitat cristiana tradicional la nit era el temps on dominava el Diable. Per aquesta raó les bruixes valorianes i altres figures assimilades com la bugadera de nit actuen amb l'aixopluc de la nocturnitat en alguns relats.

Les nostres rondalles tenen sempre un final feliç. Els valors morals dels quals és portador el protagonista sempre acaben imposant-se. En aquesta circumstància apreciem l'existència d'allò que Mijail Bajtin va batejar com *hipèrbaton històric*, que consisteix a representar com a existent en el passat allò que, de fet, només pot realitzar-se en el futur, la qual cosa constitueix una meta i en cap cas una realitat passada. Aquesta inversió del temps és característica del pensament mitològic (BAJTIN: 1997, 299). En virtut d'aquest hipèrbaton tot el que és positiu i ideal s'atribueix al passat.

2. L'ESPAI EN LES RONDALLES DE VALOR

El viatge proporciona innumbrables motius narratius. L'espai desconegut crea l'aventura. És, en aquest sentit, un pretext. Per aquest motiu fascina als qui menem una vida més sedentària. El trajecte adquireix tanta importància com la destinació final.

En les rondalles meravelloses de Valor l'espai és obert. No hi ha barreres físiques que l'acoten. En algunes històries l'heroi o l'heroïna ha de recórrer grans trajectes on les terres esponeroses i les secatives alternen. El territori sembla desplegar-se així de manera il·limitada. Aquest desplegament no és lineal solament; de vegades els herois entren en una altra dimensió governada per forces misterioses, sobrehumanes. En «La mare dels peixos» Jaumet és fadat i convertit en estàtua per la «bruixa d'aigua» quan entra en el seu casalici. Aquí trobem una mena de forat negre que detura el temps i absorbeix la identitat del protagonista. En «I queixalets també!» el nadó diabòlic i la bruixa han establert un sistema de vasos comunicants que posen en contacte el món ordinari i el meravellós. Per un extrem tenim el xiquet de bolquers demoníac que s'apareix a Toneta, i, per l'altre, una vella bugadera que li mostra les mateixes dents que havien esglaiat la fadrina. Els inferns d'«El xiquet que va nàixer de peus» i «El ferrer de Bèlgida» es troben en les profunditats de la terra, i delimiten així un espai vertical que en l'altre cap té el Cel. També els entorns paradisiacs de «El gegant del romaní» i «Esclafamuntanyes» se situen en el submón.

En les rondalles valorianes el combat entre el paganisme i el cristianisme s'insereix en un marc de referència geogràfica rural i urbà respectivament. Les feres prediluvianes, els gegants i les bruixes habiten l'espai no civilitzat, mentre que els herois que lluiten contra ells i vencen tenen la seua residència als nuclis urbans. El recorregut que realitza l'heroi és una metàfora de l'èxode rural: normalment surt de la llar paterna, que és un mas perdut a la muntanya o el camp, i el seu destí és el castell o el palau situat al centre d'un poble o ciutat.

2.2 D'UN TEMPS, D'UN PAÍS

Enric Valor solia dir que ell va nàixer en el segle XIX, «perquè el 1911, com tothom sap, ací no havia canviat res» (ALBEROLA: 1992, 58). Efectivament, el començament del segle XX històric no va coincidir amb el cronològic. La Primera Guerra Mundial i la introducció de les formes de vida característiques del sistema capitalista en la nostra societat van configurar la modernitat que començava ben entrat ja el segle XX. Enric Valor pertany a una generació que, en poc més de quatre decennis, va

viure al nostre país el canvi cultural més important que ha experimentat la humanitat d'ençà del neolític: la separació de l'home de la terra. Així tenim que, en els primers anys del segle, l'agricultura era el sector que més mà d'obra ocupava en les poblacions valencianes petites, i ja en el decenni dels seixanta el sector industrial i el sector serveis ocupaven una bona part de la mà d'obra activa, fins i tot, en pobles tradicionalment agricultors com la seua Castalla nadiua. Valor va ser sensible a aquest canvi fonamental i va voler preservar la nostra memòria col·lectiva en unes rondalles i unes novel·les que parlen d'un món que, en el moment en què les escrivia, estava desapareixent definitivament (FERRER: 1984, 23).³

Enric Valor va adoptar una actitud pròpia dels escriptors romànics del segle XIX quan davant el progrés tecnològic i la crisi dels valors humans tradicionals va decidir posar els ulls en l'edat mitjana per cercar una mitologia i uns valors tradicionals. En aquesta edat mitjana és on la cultura valenciana té el seu bressol. D'aquesta manera, l'escriptor de Castalla segueix el model creatiu de l'escultor Antoni Gaudí per a qui l'originalitat consisteix a tornar als orígens.

A continuació, oferim una síntesi dels principals aspectes d'aquest món tradicional reflectit en les rondalles.

2.3 L'HOME EN COMUNIÓ AMB LA TERRA

Els personatges valorians són fills de la terra on viuen i de què viuen. Estan lligats a ella de manera indissoluble. Enric Valor rebutja les descripcions esteticistes de la natura on a banda de l'estètic l'espectador no té interès en la cosa descrita. Així ho formula en *La idea de l'emigrant*: «Ègloga, pura ègloga! Allà hi havia la veritat ruda i primigènia de la vida de la humanitat: la veritat del camp, de l'antiquíssima agricultura, mare nostra!» (VALOR: 1998, 138). D'aquesta manera, els paisatges idíl·lics en les rondalles són concebuts com indrets exuberants de vegetació, de conreus esponerosos i de bestiar nombrós. Així descriu, per exemple, el narrador d'«El darrer consell», la Vall d'Alcalà:

³ Així ho expressava Enric Valor en una entrevista (FERRER: 1984, 23): «Jo sabia que si no escrivia les *Rondalles* o *Sense la terra promesa* tot allò es perdria per a la nostra memòria col·lectiva: tot el món dels carboners, dels vinaters i segadors, tots els mons del nostre tombant de segle rural».

Es sentien cançons exòtiques i melangioses que contenien notes llargues, sostingudes, semblants a llums onejants que aclarien el cel plàcid d'aquell reclot muntanyenc i amagat amb aspecte de paradís; escataïnaven les gallines, cridaven de tant en tant els pollastres, bramulaven tristament vaques invisibles. [...] El duguerem al final a una alqueria enorme, on es veien corrals i altres dependències, sènies vessant aigua, eres amb pallús de passades batudes. Estava enclavada entre extenses hortes, camps de cirerers gegants, algun oliverar vell... (VALOR: 1994a, 65-66).

2.4 LA CLIMATOLOGIA

Però no tot és paradís en les rondalles. La climatologia adversa perjudica sovint les collites, i aquesta circumstància provoca alteracions en la línia argumental de molts relats. Així, llegim en «El llenyater de Fortaleny»,

abans de l'estiu, l'any es va girar molt lleig: les olives començaren a caure dels arbres ben menudes encara; els pàmpols de les vinyes s'abofegaren i les fulles dels arbres fruiters es feren groguïlles i foradades, i la malura també atacà els blats, que, en lloc de granar com sempre, contragueren el negrelló, que torna carbonet els grans. [...] Fortalènim anà de mal en pitjor (VALOR: 1994b, 21).

Aquesta circumstància va ser aprofitada pel llèpol de Paulus per a exercitar la màgia que li havia estat atorgada pel Nostre Senyor i aconseguir una dotzena de pans cuïts. En «Nabet», Adrià i Maria-Agnes van ser escoltats per Déu en el seu desig de tenir un fill un any que el llevant va moure moltes vegades i hi va haver una collita molt gran. Tanta collita van tenir, que Adrià va clamar al cel que li donara un fill que l'ajudés. Andreu no hauria anat a pasturar les cabres al Benicadell, on fou capturat per la tribu dels zenets en «El darrer consell», si no fos perquè aquell estiu va ser abrasidor i, a més, no va ploure. La raó per la qual Esclafamuntanyes i els seus germans van abandonar la terra nadiua i van prendre nous oficis va ser «un hivern llarg i nevador que no era cosa de dir». Blai el Roig en «Els tres plets de Pasqua Granada» no hauria viscut les peripècies narrades en la rondalla si no fos perquè «L'any de la nostra història, va arribar que es presentà un hivern molt cru i temporalesc, i la Puríssima va venir amb el mantell blanc, perquè la vespra en la nit es va

espolsar una nevada de les grosses, que ho colgà tot de mitja vara de neu». Aquesta nevada li va impedir guanyar-se el jornal i va haver de demanar ajuda al germà ric. Les condicions de subsistència tan migrades de les velletes de la penya Roja van fer que Margarida esmolara el seu enginy, de manera que va tramir una estratagema per a casar la germana amb el príncep. Efectivament, «els hiverns, amb la terra coberta sovint de neu o matabres, i les primaveres, amb les seues tempestes i llamps, les tenien, ara que s'havien fet velles, una mica acovardides». En «El gegant del romaní», Batiste Jeroni va trobar el gegant una matinada propícia per a aquest tipus de troballes diabòliques. Així és que un hivern que feia molt de vent tramuntanal, sec i huracanat, el forner va anar a la serra una nit que el vent udolava que feia por pel barranc dels Horts. Aquella nit va trobar el terrible gegant.

Més dramàtica és la situació quan és la mateixa vida dels protagonistes la que és posada a mercè d'una mala ventada o un hivern rigorós. En «El llenyater de Fortaleny», Paulus, a l'acabament d'un mal hivern, va agafar un refredat que l'hauria fet traspasar si no fos perquè va poder enganyar la Mort. Però els seus dies sobre la terra van arribar a la fi un any que «es va presentar un hivern prou fresquet i molt plovedor» i es va banyar els peus pels tolls dels camins. Els fills del ferrer de Bèlgida van estar a les portes de la mort «per una pallola febrosa que se'ls enduia del llit». Va ser un hivern que va ser cru en aquelles terres generalment temperades i de bon sol, i la majoria dels vilatans es van constipar. Va ser llavors quan Toni va demanar a sant Pere que els salvés.

Avui en dia, la climatologia adversa se sorteja mitjançant calefactores, aire condicionat, aclimatació d'estatges, etc. La relació amb el medi dels personatges de Valor és molt més directa: pateixen molt de fred a l'hivern, i molta calor a l'estiu. Per això, a banda de les situacions extremes que acabem de referir, els personatges valorians també gaudeixen dels dies temperats. Va ser justament un dia que «allí a la muntanya ja no destorbava gens de prendre el bon sol que lluïa» quan Marieta va conèixer a la font de Biar qui seria el seu marit. En definitiva la meteorologia, que com a ciència tant agradava al nostre autor, marca la vida dels protagonistes.

2.5 EL FOC

El fred dels hiverns muntanyencs té un correlat imprescindible: el foc com a font de calor. Però en les nostres rondalles, la llar encesa és més que un focus de calor o, fins i tot, més que un punt de reunió. La presència del foc a les cases, als palaus i als masos crea un clima propici per a la confiança, la màgia o l'elaboració de plans de futur. Quan els personatges són a la vora del foc, la història arriba a un punt d'inflexió del qual sortirà amb una nova proposta argumental. Així, a la calor de la llar es cou la intriga de les velletes de la penya Roja. Al racó del foc, també, van decidir Esclafamuntanyes i els seus germans d'abandonar les migrades terres del maset on vivien. Vora la llar, Blai el Roig, en «Els tres plets de Pasqua Granada», va parlar amb la seua dona de demanar ajuda al seu germà ric. Posteriorment, a casa d'aquest darrer, a la llum de la llar, li va estar concedida. Vora la xemeneia, Casilda va aconsellar a Marieta la manera de formalitzar la seua relació amb Albert de Muntalt en «Les animetes». Més tard, el de Muntalt va exposar en aquest indret les condicions per a la celebració del matrimoni. També, en «El Gegant del Romaní», la iaia Bertolina va explicar a la calor del foc al seu nét Adolfet la manera de procedir davant el misteri de la visitant nocturna al palau del gegant. El foc forma part dels ritus d'acollida. Brunilda, el Rei Astoret, Bernadet, Muhammad i altres herois trobaran la llar encesa al domicili dels respectius auxiliars. El foc donarà a tots aquests fadrins un calor físic i moral.

La llar encesa és un indret propici per a trobaments amb personatges màgics. A la seua vora va regalar el pobre amb posat de patriarca el misteriós llibre a Teresa en «El castell d'entorn i no entorn». En «El xiquet que va nàixer de peus» els pares naturals de Bernadet van retornar amb la calor de la xemeneia la gitana gelada de fred que va realitzar la profecia. Sent ja adult, Bernadet va ser rebut per la mare dels Vents a la vora del foc. Vora la llar, l'astròleg Jeremies va fer servir la màgia per a trobar l'estimada del rei Astoret. En aquesta mateixa rondalla, la llar va ser l'indret on Margarida va rebre la fada Salina. Dos altres màgics, Bartomeu i Jeremies, i un altre heroi, Muhammad, es van aplegar consecutivament a la vora del foc en «El castell del sol». També a la calor de la seua flama se li va aparèixer el senyor del Benicadell a Beatriu i

Elvireta en «La mestra i el manyà». L'associació del foc amb la màgia la retrobem en «L'envejós d'Alcalà», on Sanç i Bons va cremar un grapat de pólvores sobre el turbant d'Abd al-Maduix. A Esclafamuntanyes i als germans els va caure el negre gegantí pel fument dintre del sopar que preparaven al foc. Posteriorment, l'heroi d'aquesta rondalla va ser atacat pels llops quan va encendre una petita foguera en una clariana del boscatge. La foguera és el lloc per a castigar la bruixa falsària en «L'amor de les tres taronges», i els lladres en «Nabet». Les animetes en la rondalla del mateix títol purgaven allí els seus pecats terrenals. El foc és un element aglutinant en el sàbat de «L'albarder de Cocentaina» i de «L'envejós d'Alcalà», i en el sopar de lladres on aquests van ser vençuts per Don Joan de la Panarra.

2.6 LA NATURA COHESIONADORA DE TEMES NARRATIUS

L'arrelament de l'home és quelcom més que la seua dependència de la climatologia i la influència d'aquesta en el rendiment de la terra. La mirada de Valor sobre el medi natural és una mirada composta, polièdrica. En ella convergeixen diferents visions: la del caçador que fou i que va recórrer serres; la del propietari rural que avalua el rendiment de cada guaret i la capacitat productiva de cada masada; la de l'afecionat a la climatologia que no aparta els ulls del cel, amatent a qualsevol variació en la direcció del vent; la del xiquet que d'adult aboca els seus records d'infantesa en les rondalles; la del lexicòleg enamorat de la toponímia rural; la de l'historiador que coneix els llocs on s'han produït els fets històrics rellevants; la de l'home de camp que aprofita el poder curatiu de les herbes que creixen a la muntanya, etc. Així doncs, el coneixement que Valor té del medi natural del País Valencià és la suma de molts coneixements. En la natura conflueixen molts interessos del nostre narrador, de manera que, en les rondalles, aquesta apareix com a element catalitzador d'altres motius argumentals. La mirada de Valor sobre l'entorn natural no és, doncs, la mirada amable d'un paisatgista, d'un esteta, sinó la d'una persona integrada en el medi.

Els personatges valorians estan tan imbricats en la natura que amb freqüència són, metafòricament parlant, una prolongació del seu espai vital. Així, molt sovint, algun element geogràfic dona nom als protagonis-

tes. Trobem, per exemple, Tòfol del Montgó en «Don Joan de la Panarra»; el cavaller del Cantal d'Arnau en «Les animetes»; el dimoni Capralenc en «El jugador de Petrer»; la bruixa Safranera, la fada Salina i l'astròleg Jeremies de Camara en «El rei Astoret»; el patge Saguntí en la rondalla del mateix nom, etc. El títol d'algunes de les rondalles inclou un topònim, com a mostra de la importància que el narrador atorga al territori. Així tenim «El llenyater de Fortaleny», «El ferrer de Bèlgida», «El jugador de Petrer», «El patge Saguntí», «Les velletes de la penya Roja», «L'envejós d'Alcalà» o «L'albarder de Cocentina». Amb aquests procediments toponímics, la integració de l'home en el seu medi, trencada arran del procés d'urbanització i la mecanització de la societat, és recuperada en les rondalles.

A diferència del conte oral, que habitualment mesura les distàncies en termes temporals («dos dies de camí», etc.), en les nostres rondalles, a més, són amidades amb mesures espacials. Açò és possible perquè no es parteix d'un espai indeterminat, sinó d'una geografia coneguda.

En les rondalles apreciem també com el lloc on s'han criat els personatges determina el seu tarannà. Així, el marquès de Vilian d'«Els guants de la felicitat» tenia un «caràcter ferreny», propi de les terres castellanès, segons refereix el narrador; Teresa, en «El castell d'entorn i no entorn», va donar mostra de «la seua prudència de muntanyesa assenyada»; la ignorància del medi muntanyenc del Nostre Senyor i sant Pere disfressats va fer pensar al llenyater de Fortaleny que es tractava de «gent de voramar», etc.

Hi ha rondalles presidides per una naturalesa benvolent, esplendorosa i protectora, com la de «Les animetes» o «L'amor de les tres taronges». En altres rondalles la natura és més hostil i misteriosa, com en «Els guants de la felicitat», «Les velletes de la penya Roja» o «El castell d'entorn i no entorn».

En les rondalles de la primera època, les que Valor va recollir a Castalla en l'entorn familiar, el paisatge és menys descrit.⁴ Quan

⁴ Aquest primer grup de rondalles és compost pels següents títols: «El dimoni fumador», «El jugador de Petrer», «El xiquet que va nàixer de peus», «Les velletes de la penya Roja», «L'envejós d'Alcalà», «Les animetes», «Llegenda del palleter», «Joan-Ratot», «La rabosa i el corb» i «Comencilda, Secundina i Acabilda».

l'arreplega dels contes va esdevenir sistemàtica (les divuit històries escrites a la presó) el tractament de l'espai narrat va ser més minuciós. Per influència de la televisió i el cinema molts autors moderns redueixen l'espai dedicat a les descripcions en un intent de captar l'atenció del lector amb un ritme narratiu elevat. Aquesta circumstància és especialment aplicable als llibres destinats per a joves, raó per la qual un lector de curta edat pot trobar una mica tedioses les descripcions del nostre autor.

2.7 EL CONEIXEMENT DEL MEDI. LA TOPONÍMIA

Valor escriu des d'un gran coneixement de l'entorn natural on ha viscut. Coneix la qualitat dels diversos tipus de terra i la seua aptitud per a cada tipus de conreu. Sap, per exemple, quina terra és bona per als esclata-sangs i en quines condicions es crien bolets («El llenyater de Fortaleny»).

A més, és un excel·lent coneixedor dels noms geogràfics. A la vista de les dificultats que hem tingut per a localitzar la toponímia relativa a algunes partides rurals, llocs de masos i cases de camp que apareixen en les rondalles, i sense necessitat de considerar la important tasca d'Enric Valor com a lexicògraf, podem afirmar que aquest és un dels narradors valencians a qui de manera més literal podem aplicar l'expressió de Salvador Espriu: «hem viscut per salvar-vos els mots, /per retornar-vos el nom de cada cosa» (ESPRIU: 1973, 9-10).

L'abandonament de les antigues formes de vida rural fa que s'obliden els noms de molts indrets que constituïen punts de referència i ajudaven a situar les persones en el seu entorn. D'altra banda, els nous plans generals d'ordenació urbana dels diferents municipis valencians han parcel·lat les terres comunals bandejant l'antiga toponímia urbana i, molt sovint, també la rural. L'empobriment lèxic està sent considerable i irreversible. Queda, però, el testimoni d'Enric Valor que amb precisió notarial rescata de l'oblit alguns noms que, lluny de la fredor administrativa dels moderns, tenien un sentit per als qui els empraven, i definien les relacions de les persones amb l'entorn.

El nostre narrador també revitalitza mots i expressions populars que estaven caient en desús. Les narracions de Valor responen a una doble exigència que va donar origen al conte de tradició oral, segons

apunta Stefano Calabrese, a saber, «guarir els mots; guarir-se amb els mots» (1997, 119).

2.8 UN PARADÍS PERDUT

No és només la memòria col·lectiva allò que Enric Valor vol guardar en aquest cofre del passat que són les rondalles. En elles, el narrador ens parla també d'un paradís perdut, d'una natura no transformada per l'acció contaminant de l'home. En una entrevista de l'any 1992 Valor afirma: «Jo vaig gaudir de la bellesa i placidesa del paradís terrenal» (PÉREZ: 1992). En aquesta tasca de recordar el paradís de la infantesa, Valor, a més de contar, es conta, és a dir, fa autobiogràfiques les rondalles.

El nostre escriptor no idealitza el paisatge, sinó que descriu un entorn natural incontaminat que va conèixer de jove i que, en la perspectiva del temps, els lectors d'ara creiem ideal. Si confrontem el paisatge descrit en les rondalles amb els actuals referents reals, tenim que l'hort fabulós on vivia la «bruixa d'aigua» en «La mare dels peixos» s'ha convertit en una avinguda d'edificis despersonalitzats; que no són gaires els mocigalons que volen pel nostre cel com indica el narrador en «El jugador de Petrer»; tampoc no són gaires els corbs que volen per damunt de les nostres serres («El corb i la rabosa»); que en la bassa dels Ullals d'«El xiquet que va nàixer de peus» no hi ha aigua, ni hi ha molins amb roda batanera a la vora del riu que, d'altra banda, està dessecat; que el canvi climàtic fa rares les oportunitats de veure nevada la penya Roja, etc. Fins i tot per als qui ens hem criat a la Foia de Castalla, des del nostre coneixement actual d'aquest medi, ens és difícil avaluar plenament el que podia haver representat per a Enric Valor aquest espai que el va veure nàixer, i la seua necessitat de projectar-lo en tot allò que escrivia.

2.9 LA MUNTANYA, ELEMENT NUCLEAR DEL PAISATGE

És justament açò el que ha fet Valor: interpretar l'espai nadiu i projectar-lo a altres indrets. El nostre narrador, barrejant geografia i història, feia una divisió clara del territori interior valencià. Deia que són dos els castells que guarden la terra del centre del país: el del Maestrat i el del muntanyam d'Alcoi. El rei Jaume I va voler controlar els castells

d'aquestes dues aglomeracions muntanyenques perquè era un gran estrateg. En el muntanyam alcoià apreciem una estructura orogràfica on predominen les foies, entre elles, la de Castalla.

Però, fins i tot quan Valor ha ambientat una rondalla a la serra del Maestrat ha buscat la planícia voltada de serres. L'omnipresència de l'element muntanyós en la narrativa de Valor és fruit d'una elecció personal: li ha interessat més explorar narrativament les terres interiors que el litoral. Però, alhora, és producte d'una realitat orogràfica: parlant en termes de divisió administrativa, la d'Alacant, on transcorre l'acció de la major part de les nostres rondalles, és la província més muntanyosa de totes les de l'Estat espanyol, encara que llegint Blasco Ibáñez o Azorín hom puga deduir una altra cosa. Si a Castella li ha calgut un Miguel Delibes que la reinterpreta per a deixar de veure-la com la planura desèrtica en què l'havien tipificat Unamuno i la *Generación del 98*, les terres valencianes han necessitat Enric Valor per a deixar d'imaginar-les com horta, platja, tarongerars i *Levante feliz*.⁵

La muntanya és per a Valor un espai acollidor. Així ho manifestava en una entrevista: «Les nostres muntanyes són habitació de l'home i, en canvi, els Alps ja no són habitacions de l'home» (LLUCH I SERRANO: 1995, 38). Allí troben els seus herois moltes de les figures que esdevindran ajudants. Fins i tot quan el protagonista de la rondalla és nascut a terra plana va a cercar l'aventura en terres muntanyenques.

Enric Valor crea una geofantasia pròpia a partir de l'orografia real, tot barrejant realitat i ficció. L'espai valorià és gairebé sempre el resultat d'una síntesi. L'escriptor busca un compromís entre la descripció detallada i la manca de concreció toponímica característica del conte de tradició oral. Així, la subcomarca de la vall del Girona esdevé en la ficció el Regne de les Girones o el poble de Benimaurell esdevé un llogaret en «Don Joan de la Panarra». Ben sovint, el tret més rellevant en les descripcions és l'amplificació de les formes orogràfiques reals, que afegeix una aura de misteri a l'escena relatada. Les descripcions són someres i estan integrades en l'estructura del relat. No el retarden com ocorre amb

⁵ Vegeu sobre aquest tema el pròleg de Joan Fuster a *Narracions de la Foia de Castalla* (VALOR: 1953, 5-7).

certa freqüència en el cicle de Cassana o en *Narracions de la Foia de Castalla*, on el narrador es deixa portar per un, potser excessiu, afany didàctic. El ritme narratiu no és entrebancat en les rondalles a causa de les descripcions, perquè en el paisatge hi ha el misteri, el perill o l'ajuda màgica.

2.10 L'AMBIENTACIÓ TEMPORAL

En aquest espai muntanyós hi ha vida i història. Aquesta història és llegida de diferent manera en les novel·les del cicle de Cassana i en les rondalles. La trilogia és la crònica d'un món estable que es desintegra després de la mort de dona Berta, que representa *l'ancien régime*. El món de Cassana és, després d'aquesta mort, un món tradicional encara, però convuls, que evoluciona envers la guerra i la modernitat.

En canvi, les rondalles dibuixen un paradís en estat pur. Aquí encara no ha arribat el moment del canvi, ni aquest és socialment necessari, perquè es viu en harmonia amb la natura i els reis són fidels al poble que governen. I si no ho són, apareixerà un heroi honest que els destronará. Amb tot, en el rerefons d'algunes rondalles trobem que el narrador ha cercat els moments de més efervescència social de la nostra història, segons ja hem anticipat: el moment de desintegració de l'imperi romà a la península («El llenyater de Fortaleny»), la convivència amb la cultura àrab anterior a l'expulsió dels moriscos («L'envejós d'Alcalà», «Els guants de la felicitat»), la reconquesta («Els guants de la felicitat»), etc.

En aquest món perdut trobem petjades de la nostra memòria col·lectiva. Valor reflecteix en les seues rondalles un model de família extensa, on els avis conviuen en el domicili familiar. En temps moderns predomina la família nuclear composta de pares i fills. En els relats els avis encara tenen una funció social molt important en l'educació dels xiquets, que amb la modernitat ha entrat en crisi. Fins i tot la vella llépola d'«El pollastre en festes» és una àvia que estima els seus néts. En «El gegant del romaní» i «Les animetes» el consell de les àvies als seus néts a la vora la llar és determinant en l'evolució de l'argument. En altres rondalles és una persona vella qui orienta els protagonistes principals. És el cas, per exemple, d'«El rei Astoret», «L'amor de les tres taronges», «El Castell del Sol», «Els guants de la felicitat», «El xiquet que va nàixer de

peus» o «Esclafamuntanyes». Les àvies de les nostres rondalles estableixen relacions de complicitat amb els nostres herois que l'exigència educativa d'una relació paternofilial no permet. Així tenim que en «Les animetes» Casilda havia criat la seua néta Marieta «com el blat a Castella», de manera que no sabia filar ni teixir.

Una altra reminiscència del passat són els oficis que avui en dia s'han perdut, han estat integrats dintre del cicle industrial, han canviat de funció o són molt inhabituals. Citarem a manera d'exemple els de llenyater, pastor, cordeller, sabater, apotecari, argenter, ferrer, manyà, moliner, forner, albarder, palleter (que ven fil, vetes, agulles i palletes de sofre per encendre el foc), flequer o filadora. Alguns d'aquests oficis estan presentats amb detall en les rondalles i són esmentades les eines que feien servir els qui els practicaven. També d'algunes ocupacions són descrites les activitats més característiques o descrits els seus obradors. Aquestes ocupacions tradicionals confereixen als relats una ambientació medieval, que s'adiu amb el caràcter cavalleresc de les gestes d'alguns dels nostres herois.

2.11 LA VIDA EN LES PETITES POBLACIONS MUNTANYENQUES I ELS SEUS HABITANTS

Un altre element del passat que sobreviu en les rondalles és el costum d'emprar sobrenoms per a denominar les persones. Entre altres, trobem Jaumet de la Barcella, Blai el Roig, Joan de la Capa Gran, Ronquinyol del Pla, Quimet del Barranc Pregon, el Tort de Planes, Miquel de la Mateua, Joan de la Panarra, Vicent el Renegat, Rosa de Repic, Maria la Sabatera, Toni el Blanet, Jaume de la Barca Nova, Antoni el del Pla de Dalt, Capralenc el Fi, Toneta de les Alcoies, l'oncle Porra o Pepeta la Corretgera. Aquest ús dels sobrenoms és habitual en poblacions petites on es repeteixen molts noms propis i la gent vol individualitzar les persones mitjançant algun tret d'aquestes (caràcter, professió, toponímia, etc). Així és que, en les seues rondalles, Enric Valor recorre persistentment a noms propis ben habituals en les nostres terres com Joaquimet, Tonet, Blai, Ferran, Adrià, Miquel, Andreu, Roseta o Carles. Alguns d'ells, com Joan, Jeroni, Vicent, Frederic, Antoni o Pere es repeteixen, bé en la seua forma masculina, bé en la femenina. A

vegades, Enric Valor ha aplicat algun topònim que li era grat al nom d'un protagonista, sense que hi haja una relació directa amb el lloc on és ambientat el relat. Així, per exemple, *Soterroni*, una partida que hi ha entre Banyeres i Onil, s'aplica al nom del baronet d'«El príncep desmemoriat». En aquesta mateixa rondalla, *Girau*, un mas entre Castalla i Sant Vicent esmentat en «El castell d'entorn i no entorn», és aplicat a l'heroi.

De vegades trobem una motivació en els noms propis, és a dir, aquests signifiquen alguna cosa, ens refereixen alguna qualitat del caràcter del personatge. Així, el baronet de *Soterroni* té un títol nobiliari desqualificador, que sembla derivar de soterrani (que està sota terra). El món on resideix el baronet és emparentat amb el subsòl. L'apel·latiu *el Blanet* aplicat al forner de «La mare dels peixos» té també un sentit desqualificador.

Enric Valor preferia les petites poblacions als grans nuclis urbans a l'hora de buscar un espai per a ambientar les històries. Les raons d'aquesta elecció són clares: en els petits nuclis de població és on millor s'han conservat les formes de vida tradicional i on el progrés tècnic ha tardat més a entrar. També, les accions dels personatges tenen més ressonància de la que tindrien en nuclis urbans populosos. A més, en aquests poblets l'autor troba un entorn molt poètic. Finalment, les comunitats muntanyenques aïllades són més a prop de la natura que tant delerava el nostre autor. En aquest sentit, Enric Valor, en *Narracions de la Foia de Castalla*, explica a través dels narradors, que a les muntanyes

les persones, amb els seus defectes, virtuts i passions, eren menys gregàries, més individualitzades que en altres bandes. En aquelles altes terres, la personalitat humana es mostra amb tota la seua grandesa; allí els sentiments de l'home, adés mesquins, adés enlairats, tenen un marc a la vegada bucòlic i auster que els destaca amb major relleu (1953, 46, 47).

En els pobles hi ha la vida als masos i casetes de llaurador que Valor descriu en rondalles i novel·les, i que són el centre que articula treballs i formes de vida tradicionals.

2.12 LES PLANTES MEDICINALS

Una pràctica habitual en la vida als masos era l'ús de plantes medicinals i remeis casolans. En les rondalles se'n fa un ús sovintejat: per a la pulmonia, Pepeta, la dona del ferrer de Bèlgida, li «clavà al damunt bona cosa de flassades, li féu tassetes calentes com el foc, li posà pegats de farina de llinós i mostassa, i li aplicà cantàrides»; per al refredat, Sahida va fer al llenyater de Fortaleny tassetes d'herbes i micapans calents al pit; una altra dona del llenyater, Marieta, va preparar per a un altre refredat del marit un bullitori d'arrel de malví i flor de malvera; per al temperament sanguini d'Abd al-Maduix és recomanable l'herba coronel·la; els bullitoris de cascall i dragontina són un remei infal·lible per a dormir en «El rei Astoret»; durant la malaltia d'amors d'aquest rei l'Aiguanaf (aigua de flor de taronja que s'empra com a antiespasmòdic) l'ajudava a millorar, etc.

Les herbes, i les plantes en general, donen nom a moltes de les protagonistes femenines de les rondalles. Les protagonistes connotades positivament tenen sovint noms de flors o emparentats amb aquestes. Així trobem, per exemple, Floreta de Citró, Rosella, Rosa Darrerina, Margarida Blanca, Margarida de Bell-Puig, Roseta, Rosafina, Margaridoia, etc. Les protagonistes connotades negativament porten a vegades noms de plantes o bolets de la serra. Aquest és el cas de Girgolaina i Murgulina, les germanastres d'Abella; o Tomanina i Argelagaina, les bruixes de «El castell d'entorn i no entorn».

2.13 LA GASTRONOMIA

En les rondalles, Valor recull la tradició gastronòmica de les terres interiors del sud del País Valencià. Es tracta sempre de menjars senzills amb gran aportació calòrica, elaborats amb productes de la terra. D'aquesta manera, l'astròleg Jeremies va obsequiar el rei Astoret i Baltasar del Seny amb «una sopa-berena» a base de carn rostida, vi negre de la terra, pa ullat i ametles i anous torrades. En aquesta mateixa rondalla, Margarida va dinar a casa de la vella Marieta de la seua berena, però la vella li donà uns albercocs del Patriarca. Per a esmorzar, la vella Margarida de la penya Roja va oferir al príncep, que caçava per aquells indrets, anous, ametles, pa, un apetitós formatge blanquet i uns gots de

llet calenta. A Girau, en «El príncep desmemoriat», la bruixa que guardava el casali del baronet de Soterroni li va servir com a sopar carn rostida, pa de bona farina blanca, vi vermell, i unes darrerries compostes de pomes i raïm. Per a sopar, l'Elvireta de «La mestra i el manyà», es rostí llonganisses, es fregí un parell d'ous, es llescà dues tallades de pa, es pelà una poma i una taronja.

Aquests àpats que hem descrit són ingerits pels protagonistes amb bon apetit. Aquest bon apetit és un tret que caracteritza els herois i heroïnes valorians que, d'aquesta manera, mostren la seua alegria de viure, de gaudir l'instant i dels petits plaers de la vida. A vegades, el narrador subratlla la bona disposició dels herois vers el menjar amb expressions on se'ns diu que a l'heroi se li van fer ganes de menjar i ho feu amb gust i gana, com li va ocórrer a Teresa en «El castell d'entorn i no entorn».

El menjar en les nostres rondalles apareix vinculat a la faena: és la seua coronació. Míriam i Muhammad van dinar tots dos plegats després de fer la primera tasca imposada per l'Home del Sol; també va menjar «amb molt apetit» Tonet després de la tasca imposada per l'home roig; el sopar dels quatre germans després de la jornada de treball és un episodi nuclear en «Esclafamuntanyes», etc. Però el menjar és també una activitat col·lectiva en alguns relats. El menjar col·lectiu culmina un èxit de l'heroi que beneficiarà la comunitat. Els banquets celebren un esdeveniment social. En aquest sentit, Mijail Bajtin ha fet veure que

en el sistema d'imatges *del poble laboriós*, que continua guanyant-se la vida i els seus aliments en aquest combat que és el treball, que prossegueix *engolint la part del món que acaba de conquistar, de vèncer*, les imatges del banquet mantenen sempre la seua importància màxima, el seu universalisme, el seu vincle essencial amb la vida, la mort, la lluita, la victòria, el triomf, el renaixement. És aquesta la raó per la qual aquestes imatges han seguit vivint, en el seu sentit universalista, en tots els camps de la creativa popular (1988, 253).

La tendència a l'abundància, que constitueix el fonament de la imatge del banquet popular, s'oposa simbòlicament a la cobdícia i l'egoisme individual dels adversaris vençuts pels nostres herois.

3. CONCLUSIONS

La poderosa atracció que les rondalles i llegendes exerceixen sobre els seus lectors té molt a veure amb la categorització de l'espai. L'espai valorià sempre està molt carregat de significat. És un espai antropològic que dóna sentit a les persones que l'habiten. Segons el defineix Marc Augé, es tracta de llocs identificatoris, relacionals i històrics. En oposició a aquests indrets tenim els no llocs que són els llocs despersonalitzats que ha creat la modernitat: autopistes, sales d'espera, aeroports, habitacles mòbils (avions, vehicles, trens), centres comercials, etc. (AUGUÉ: 1995, 58, 41). Els llocs de les nostres rondalles estan molt simbolitzats. En canvi, els de la modernitat són sovint indrets difícils de qualificar. Se'ls anomena «punts de trobada», «espais d'oci», «instal·lacions recreatives», etc. (AUGUÉ: 1995, 87). Són llocs despersonalitzats que existeixen però que no creen una relació orgànica entre els individus que l'ocupen. La modernitat genera aquests no llocs que despersonalitzen l'individu i generen solitud. Així tenim que naixem en un sala de parts, morim en un hospital i ens van a vetlar en un tanatori, lluny de l'espai antropològic que és la casa. La raó que les persones no sapiguem ben bé on ens dirigeix la societat del progrés té molt a veure amb el fet que hem perdut els referents espacials i no sabem on ens trobem.

La geografia de les rondalles, en canvi, està animada per indrets molt connotats de significat. En els relats trobem una por escènica al buit existencial que representa el no lloc. Així observem que en «I queixalets també!» un no lloc com és el llavador del poble és marcat simbòlicament per la figura de la bugadera de nit i el nadó diabòlic. En «El príncep desmemoriat» la taverna a la sortida del poble no és únicament un lloc de pas de viatgers; és també un indret creat màgicament i on la màgia es manifesta repetidament en l'episodi dels pretendents fadats.

Els contes populars, com a instrument de coneixement i reafirmació de la nostra identitat com a poble, tracten de recuperar aquests espais antropològics que determinen la identitat col·lectiva. Es tracta de preservar els espais originaris. Podem afirmar parafrasejant Raimon que «qui perd els espais originaris perd identitat».

El cinema i la televisió han trivialitzat tant l'espai de la ficció que per crear la il·lusió de fantasia cal projectar els llocs de l'aventura vers el

futur com fa la ciència ficció o el passat com fan les rondalles. Els elements espacials de les rondalles com el palau, la casa al bosc, l'ermita al desert, etc., contribueixen a crear escenes de gran poder evocador, que capten la nostra atenció i creen imatges arquetípiques que els diferents esquemes narratius combinen per crear històries diferenciades.

BIBLIOGRAFIA

- ALBEROLA, Miquel (1992): «Entrevista a Enric Valor», *El Temps*, núm. 396 (20-I-1992), p. 56-59.
- AUGÉ, Marc (1995): *Los «no lugares». Espacios del anonimato. Una antropología de la sobremodernidad*, Barcelona, Gedisa.
- BATJIN, Mijail (1988): *La cultura popular en la Edad Media y en el Renacimiento. El contexto de François Rabelais*, traduït per Julio Forcat i César Conroy, Madrid, Alianza.
- (1997): *Teoría y estética de la novela*, Madrid, Taurus.
- CALABRESE, Stefano (1997): *Fiaba*, Scandicci (Firenze), La Nuova Italia.
- ESPRIU, Salvador (1973): *Obres completes, 1. Poesia*, Barcelona, Ed. 62.
- FERRER I PERALES, Antoni (1984): «Entrevista amb N'Enric Valor», *Saó*, núm. 73, p. 20-24.
- GURIÉVICH, Arón (1990): *Las categorías de la cultura medieval*, traducció d'Helena S. Kriúkova i Vicente Cazcarra, Madrid, Taurus.
- LLUCH, Gemma & Rosa SERRANO (1995): «Anecdolari rondallístic», entrevista a Valor no publicada realitzada durant el període que treballaven en la redacció del llibre *Enric Valor. Noves lectures de les rondalles valencianes*, València, Tàndem.
- PÉREZ PAYÀ, Josepa (1992): «Entrevista a Enric Valor» (13-V-1992). Gravada en vídeo.
- VALOR, Enric (1953): *Narracions de la Foia de Castalla*, introducció de Joan Fuster, Barcelona, Barcino.
- (1994a): *Rondalles valencianes*, 8, València, Bullent.
- (1994b): *Rondalles valencianes*, 1, València, Bullent.
- (1998): *La idea de l'emigrant*, València, Tàndem.